

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ (2014–2017 РОКИ)

COMMON PROBLEMS OF THE RIGHT TO WORK IN UKRAINE (2014–2017 YEARS)

Занфірова Т.А.,
д.ю.н., професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті виокремлюються та систематизуються проблеми забезпечення свободи праці в Україні. Виділено 7 груп проблем та надано їх узагальнюючу характеристику. Встановлено, що такі проблеми носять як об'єктивний, так і суто суб'єктивний (притаманний Україні, способам ведення політики та управління в державі) характер. Наголошено, що урахування цих актуальних проблем має знайти відображення в новому ТК України.

Ключові слова: антитерористична операція, право на працю, працівник, принцип, свобода праці, трудові правовідносини.

В статье выделяются и систематизируются проблемы обеспечения свободы труда в Украине. Выделено 7 групп проблем и дано их обобщающую характеристику. Установлено, что такие проблемы носят как объективный, так и сугубо субъективный (присущий Украине, способам ведения политики и управления в государстве) характер. Отмечено, что учет этих актуальных проблем должен найти отражение в новом ТК Украины.

Ключевые слова: антитеррористическая операция, право на труд, работник, принцип, свобода труда, трудовые правоотношения.

The purpose of the article is to highlight the main issues of universal freedom of labor in modern Ukraine, which occurred between 2014 to 2017. The relevance of the topic chosen is justified as follows. In recent years the Ukrainian labor market, the cases of illegal dismissals, became widespread cases of late payment of wages and sending workers on forced unpaid leave. Many private enterprises labor relations are not drawn in accordance with applicable laws and staff accordingly exempt under these conditions without basic compliance standards anticipation of labor legislation. However, despite the special dangers of these problems to the principle of freedom of labor in our country, their coverage and resolution is not given sufficient attention in a special legal literature that feel fully justified. Given the fact that Ukraine continues to reform labor law, the result of which should be the adoption of a new labor law codified believe that this legislation should take into account existing problems related to ensuring freedom of labor to prevent them and their possible transformation into new challenges in an effective manner regulation principle of freedom of labor in our country.

Emphasize that today in Ukraine freedom of labor faces a number of problems that caused a certain objective and subjective factors. Some problems of freedom of labor in this country indicate that the state protects the freedom of labor purely formal (besides, often translates State duty to solve the problem of freedom of working citizens themselves to employers), and in some cases – not at all interested protect this freedom because there are problems in the implementation of its people freedom of labor often lead to an increase in revenue funds that are then used by the state for purposes not directly related to ensuring pits freedom of labor.

Key words: antiterrorist operation, right to work, worker, principle, freedom of labor, labor legal relations.

Метою статті є у висвітлення основних універсальних проблем забезпечення свободи праці в сучасній Україні, що виникали у період з 2014 по 2017 рр. Актуальність обраної теми обґрунтовується наступним. За останні декілька років на українському ринку праці почастишали випадки незаконних звільнень, набули масового характеру випадки несвоєчасної виплати заробітної плати й відправлення працівників у вимушені неоплачувані відпустки. У багатьох приватних підприємствах трудові відносини не оформлюються згідно з вимогами чинного законодавства, і працівників, відповідно, звільняють за таких умов без елементарного дотримання стандартів, що передбачені трудовим законодавством. При цьому, незважаючи на особливу небезпечність цих проблем для дії принципу свободи праці в нашій країні, їх висвітленню та вирішенню не приділяється достатньої уваги у спеціальній юридичній літературі, що вважаємо в повній мірі невиправданим. Зважаючи на те, що в Україні триває реформа трудового права, результатом якої повинно стати прийняття нового кодифікованого закону про працю, вважаємо, що цей законодавчий акт має враховувати існуючі проблеми, пов'язані із забезпеченням свободи праці, попереджувати їх та їхню можливу трансформацію у нові проблеми, ефективним чином реалізуючи принцип свободи праці в нашій державі.

Досягненню поставленої мети в процесі наукового пошуку буде сприяти аналіз точок зору українських та зарубіжних фахівців і вчених, що вже раніше розглядали

це питання (О. О. Блінов, П. Брандер, Н. Ганеа, Р. Гомес, О. О. Ларін, О. В. Петров, С. А. Полковніченко), вивчення положень діючих нормативно-правових актів України про працю.

Починаючи з 2014 р., в нашій державі виникають проблеми надзвичайного характеру, що негативним чином позначаються на стані забезпечення свободи праці практично усіх осіб. У результаті цього, свобода в сфері праці значної частини громадян знаходиться у край уразливого становищі. До основних таких універсальних проблем забезпечення свободи праці в сучасній Україні необхідно відносити наступні групи проблем.

1. Недосконалість нормативного регулювання свободи праці та захисту цієї свободи, а також ігнорування державою обов'язку реалізовувати норми про свободу праці. І українські вчені в галузі трудового права, і практики, і всі громадяни нашої держави у 90-ті рр. ХХ ст. поклали великі надії на реформування українського радянського трудового законодавства, яке не тільки штучно регламентувало свободу праці, а й фактично заперечувало повну свободу праці радянських громадян, вбачаючи в цій реформі певний універсальний засіб від усіх проблем, що виникають в галузі праці та зайнятості, які деформують реальність практичного забезпечення свободи праці українців. Разом з тим, неодноразове внесення змін до трудового законодавства, розробка та прийняття ряду найважливіших нормативно-правових актів, що регулюють в тій

чи іншій мірі право на працю й право не бути зайнятим, не викоринило безлічі грубих і масових порушень свободи праці на вітчизняному ринку праці, а деякі нові трудові норми навіть стали платформою для нових порушень цієї свободи державою та/або роботодавцями. Навіть найбільш прогресивні норми реформованого трудового законодавства, які нібито покликані поліпшити рівень забезпечення свободи праці, на практиці були знецінені відсутністю положень про їх реалізацію (тобто такі норми були виключно декларативними, програмними). Зокрема, норми про можливість самозахисту працівників від протиправних дій роботодавця, наприклад, таких дій, як неправомірне відмова в звільненні працівника, на практиці знівельовано відсутністю передбаченого законодавцем механізму застосування норм трудового права, пов'язаних з припиненням роботи в рамках самозахисту працівником своєї свободи праці.

2. Низький рівень правової обізнаності та правосвідомості громадян України. За своєю сутністю, правосвідомість є соціальним продуктом, що виявляється у сукупності поглядів, ціннісних орієнтацій, що виражають особистісні установки, концентруючи відносини людей до конкретних законів і до правосуддя в цілому. Відтак, аналізуючи багатство та самодостатність української звичаєво-правової культури, що становить важливий розділ духовної спадщини українців, в спеціальній юридичній літературі проводяться паралелі між константами правосвідомості давнього українського суспільства та правосвідомості сучасних українців. Зокрема, варто звернути увагу на те, що у підсвідомості більшості населення України влада та право асоціювались із насильством над людиною, що стало однією з причин породження правового нігілізму в суспільстві, у результаті цього українське населення боялося влади, не вірило у справедливість права і всіляко намагалось позбутися зазначених атрибутів держави. Окрім того, в українській національній ментальності склалося двоїсте ставлення до права: з одного боку, були створені правові засади, якими забезпечувалась цілеспрямована діяльність особистості, а, з іншого, – реально панували не вони, а право сильного, що у сукупності сприяло утвердженню індивідуалістичного начала, прагненню розв'язати свої проблеми власними силами, хоч би ігноруючи закон [1, с. 117-118]. При цьому до особливостей правосвідомості сучасних українців вчені відносять: недовіру до офіційного права (а не лише до влади) та превалювання звичаїв і традицій, прагнення індивідуальної свободи та справедливості, визнання права власності як основи індивідуального буття тощо [2, с. 97]. Саме це пояснює той факт, що на сучасному ринку праці масово порушується право осіб на працю та непоодинокі здійснюється примус осіб до праці. Особи, свободу праці яких було порушено, не звертаються за захистом до держави, не довіряючи державі й розуміючи, іноді цілком виправдано, що держава неспроможна захистити порушену свободу праці такої особи, а якщо й держава зможе припинити таке порушення, то не відновить порушені права в реальній дійсності (досить часто такі «відновлення» залишаються лише на папері).

3. Економічні проблеми. Факт існування права немислимий у відриві від діяльності людей, зміст права є в певній важливій мірі результатом людської діяльності. Важливо в даному аспекті звернути увагу на мікродетермінізм (під таким розуміється вплив економічних мотивів на індивідуальну юридично значущу поведінку людей, вибір між правомірною та протиправною поведінкою особи; таке обмеження відбиває опосередкований вплив економіки на право через поведінку людей), а також макродетермінізм (обмеження, які економічними законами встановлюють для розвитку держави та права; таке обмеження відображає прямий й безпосередній вплив економіки на право через поведінку людей). З цієї причини, як вважають деякі вчені, зміни в економіці та праві завжди відбу-

валися взаємопов'язано [3, с. 149]. Відтак, не зважаючи на те, що марксистська філософія, яка вважала, зокрема, забезпеченість соціально-економічних прав осіб базисом для забезпечення інших прав цих осіб, гостро критикується сучасною наукою, навіть і в цій частині, ігноруючи при цьому досвід і нашої держави, котрий вкотре яскраво демонструє, що показники економіки прямо відображаються на характеристиках і сферах політики держави й особливо на приватному секторі, доходимо висновку, що економічні фактори, що мають місце на ринку праці, відображаються на стані забезпечення свободи праці.

4. Російська агресія та проведення Антитерористичної операції в Донецькій та Луганській області. Економічні труднощі в поєднанні з відкритим збройним конфліктом та інформаційною війною де-факто розвивають соціальну згуртованість. Так в сучасній Україні досить політизованими стали проблеми соціальних виплат і субсидій, зайнятості та оплати праці, механізмів підзвітності, ролі особистого багатства в національній політиці, прозорості формування бюджету та процесу реформування та розпалили незадоволення серед населення [4, с. 20]. Відкриті збройні конфлікти, в яких руйнується інфраструктура, втрачається інвестиційна привабливість регіону та, відповідно, скорочується кількість робочих місць, а разом із тим з'являються групи вимушених переселенців, мобілізованих громадян та демобілізованих військових, як вже неодноразово зазначалось, значною мірою викривляють свободу праці як осіб, що мають пряме відношення до такого збройного конфлікту, так і тих, яких цей конфлікт прямо не стосується. Ускладнює цю проблему нездатність держави забезпечити свободу праці громадян як на непідконтрольних Уряду територіях, так і на контрольованих територіях, у результаті чого, виникають чи посилюються існуючі супутні проблеми (дискримінація в сфері праці та зайнятості, бідність та крайня бідність населення, економічна «мобілізація» роботодавців тощо).

5. Інституційна проблема. Як вже зазначалось, однією із найважливіших характеристик захищеності свободи праці в державі є створення державою реально доступних способів захисту цієї свободи. При цьому існуючі способи захисту свободи праці є не в повній мірі ефективними, зважаючи на кінцевий результат захисту, витрачений час на здійснення захисту, гарантії захисту тощо. Інституційна проблема забезпечення свободи праці в Україні може бути вирішена шляхом створення спеціалізованого державного органу влади, який буде функціонувати лише з метою вирішення правових конфліктів, що виникають на ринку праці – трудових судів, узявши за основу моделі судів з трудових спорів Бельгії, Ізраїлю та Німеччини.

6. Бюрократизація. Бюрократія являє собою певну групу індивідів, що склалася в процесі поділу праці, бюрократом є відповідний суб'єкт дій, а сам бюрократизм виступає в якості суспільно-економічного інституту, специфічної форми управління, яка є наслідком розподілу і протиставлення інтересів суб'єктів управління і його об'єктів з тенденцією до поступового і найповнішого підпорядкування інтересів останніх цілям та інтересам управлінської верстви. Сучасна вітчизняна бюрократія в Україні, як слушно зазначають фахівці, в основній своїй масі представлена вихідцями зі старої радянської номенклатури. У результаті переходу нашої держави від тоталітарної до демократичної політичної системи утворилася специфічна соціальна страта номенклатурних «перевертнів», які не лише успішно пережили політичні трансформації, але і завдяки цим трансформаціям закріпили свій політичний та економічний статус у суспільстві. Разом із тим, згубний вплив українського бюрократизму на життя суспільства, на суспільну свідомість, на стійкість суспільного ладу безсумнівно. Притаманні бюрократії вади найрадикальнішим чином впливають на обороноздатність й розвиток економіки, на руйнування науки, яка повинна спричинювати

інноваційні процеси, і на соціальну стабільність. Зокрема, винайдена бюрократами формальна імітація корисної діяльності набуває масштабів справжнього соціального лиха, вихолощуючи часто найцікавіші та найбільш розумні ідеї, перетворюючи багато в чому корисні починання в щось зовсім протилежне задумам їх ініціаторів [5, с. 107]. Так, в своєму виступі під час представлення у національному парламенті Щорічної доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні 14 січня 2011 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова наголосила: «Бідні люди страждають не тільки через недосконалість законів та брак фінансових ресурсів. Дуже часто розв'язанню життєво важливих проблем шкодять формалізм і бездушність чиновників» [6]. Поза усіма сумнівами формальний захист права людини на працю та права не бути примушеним до праці ставить під сумнів державний захист свободи праці взагалі, а, разом із тим, підриває авторитет держави, викривляє соціальну направленість трудового права (така соціальна направленість в реальній дійсності не забезпечується державою й, відповідно, вона є лише декларативною направленістю) й знецінює навіть Конституцію України, яка проголошує свободу праці. Окрім того, бюрократизація в питанні забезпечення свободи праці громадян України посилює правовий нігілізм в суспільстві, знижує правову свідомість працівників.

7. Корупція в органах влади. Руйнівний характер корупції стосовно прав і законних свобод людини проявляється насамперед у тому, що вона абсолютно виключає певні соціальні групи зі сфери дії багатьох прав людини. Це фундаментальна проблема, пов'язана з корупцією, де б вона себе не проявляла [7, с. 109-110]. Для прикладу слід звернути увагу на вплив української корупції на захист свободи праці українських моряків. Зокрема, у

своєму виступі під час представлення у національному парламенті Щорічної доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні 14 січня 2011 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернула увагу на те, що Омбудсмену особливу увагу протягом останніх років доводилось приділяти захистові прав українських моряків. Уповноважений зауважила, що нею неодноразово наголошувалося на тому, що українські моряки належать до однієї з найнезахищеніших категорій трудових мігрантів із України (на той час «понад 100 тисяч українських моряків поневірялись по світах на суднах під чужими прапорами»). На думку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, «перша і головна причина цього – корупційні діяння, через які в Україні фактично було знищено національний флот. Тому головний крок, який треба зробити, це відновити український флот, щоб наші моряки мали можливість працювати під українським прапором» [6].

Отже, підводячи підсумок всьому вище викладеному, наголосимо, що на сьогоднішній день в Україні забезпечення свободи праці зіштовхується з низкою проблем, які зумовлені як певними об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Окремі проблеми забезпечення свободи праці в нашій державі вказують на те, що держава захищає свободу праці суто формально (до того ж, досить часто держава перекладає обов'язок вирішення проблеми забезпечення свободи праці громадян з себе на роботодавців), а в окремих випадках – взагалі не зацікавлена захищати таку свободу, оскільки, наявність проблем у реалізації особами своєї свободи праці часто зумовлює збільшення надходження до бюджету грошових коштів, що потім використовуються державою в цілях, прямо не пов'язаних із забезпеченням свободи праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткаля О. В. Історичні передумови українського правового нігілізму / О. В. Ткаля // Новітні наукові дослідження держави і права / За ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2012. – С. 117–122.
2. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : культурно-історичне підґрунтя / Ю. Ю. Калиновський // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 7. – С. 88–98.
3. Ларин А. А. Общетеоретический аспект обусловленности развития экономическими факторами / А. А. Ларин, А. В. Петров // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2007. – № 4. – С. 149–151.
4. Україна : Оцінка відновлення та розбудови миру. Т. 1 : Зведений звіт «Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні» / ЄС, ООН, Група світового банку. – К., 2015. – 77 с.
5. Попович А. С. Бюрократизация государственного управления как реальная угроза национальной безопасности / А. С. Попович // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 107–115.
6. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової під час представлення у Верховній Раді України Щорічної доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні від 14 січня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>
7. Остова Н. Особливості руйнівного характеру розширеного відтворення корупції / Н. Остова // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1 (28). – С. 106–116.